

بازنمایی فرشته در رسانه بر اساس آموزه‌های اسلامی

اسدالله غلامعلی^۱، اصغر فهیمی فر^۲

چکیده

در همه اعصار، فرشتگان و ماهیت آن‌ها برای انسان، جذاب و پرسش برانگیز بوده است. این جذابیت تنها به این دلیل نیست که بشر نمی‌تواند ملائک را همچون دیگر ارکان عالم مشاهده کند، بلکه دلایل دیگری را نیز در خود دارد. از مهم‌ترین این دلایل نقش فرشتگان در جهان هستی و ارتباط آن‌ها با زندگی دنیوی و آخروی آدمی است. بازنمایی فرشتگان در رسانه‌های غربی، با حقیقت و آموزه‌های اسلامی مغایرت دارد، ولی متأسفانه به دلیل قدرت جادویی رسانه، تأثیرات فراوانی بر اذهان عمومی گذاشته است. این پژوهش تلاش دارد بر اساس آموزه‌های اسلامی سیمای فرشتگان را در رسانه ملی تحلیل کند و همچنین راهکارهای عملی و کاربردی را در چگونگی بازنمایی فرشتگان در رسانه را پیشنهاد کند. نتایج به دست آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که اهالی رسانه باید همانطور که به امور فنی رسانه تسلط داشته باشند، به مفاهیم و آموزه‌های اسلامی نیز واقف باشند.

واژه‌های کلیدی

فرشتگان، رسانه‌ملی، سینما، تلویزیون.

تاریخ دریافت: خرداد ۹۳

تاریخ پذیرش: آبان ۹۳

Email: a.gholamali@modares.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری پژوهش هنر. دانشکده هنر و معماری. دانشگاه تربیت مدرس

Email: fahimifar@modares.ac.ir

۲. مدیر گروه پژوهش هنر. عضو هیئت علمی دانشکده هنر و معماری. دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

بازنمایی فرشتگان در رسانه‌ها به علت قدرت جادویی رسانه‌هایی چون تلویزیون، تأثیر فراوانی بر اذهان عمومی و تفکر و اعتقادات آن‌ها دارد. در سال‌های اخیر رسانه ملی سیمای جمهوری اسلامی سعی در بازنمایی فرشتگان و جهان معنوی و ملکوتی کرده و با تولید فیلم‌های سینمایی و سریال‌های تلویزیونی به خصوص در ماه مبارک رمضان تلاش کرده بازشناسی مفیدی در این امور داشته باشد. به دلیل جذابیت این مفاهیم برای جامعه اسلامی باید دو نکته اساسی را در نظر داشت: نخست اینکه بازنمایی این‌گونه مفاهیم دقت و آگاهی بسیار بالایی می‌خواهد، زیرا کوچک‌ترین غفلت و سهل‌انگاری موجب تحریف در مفاهیم والای اسلامی و مسئله فرشتگان می‌شود، چون امروزه بسیاری از مردم به دلیل ناآگاهی تصورات اشتباهی از این موجودات دارند. دوم اینکه باید قدرت تبلیغاتی رسانه‌های غربی را در نظر داشت، زیرا این رسانه‌ها با تکیه بر آموزه‌های مسیحیت و یهودیت و در بسیاری موارد سیاست‌های داخلی‌شان، سعی در ترویج اعتقادات خود دارند که اغلب موجب به‌وجود آمدن پندارهای نادرست در افکار مردمان می‌شود. در این صورت، برنامه‌هایی که هنرمندان کشورمان در این حوزه تولید می‌کنند، نه تنها نباید تأثیری نادرست از تفکر و اندیشه غربی و آموزه‌های مسیحی و یهودی گرفته باشند، بلکه باید با آگاهی بالایی به منابع و مراجع اسلامی ساخته شوند تا بتوانند اذهان عمومی را با حقیقت این مفاهیم و موجودات آشنا سازند.

معنای لغوی ملائک

در باره معنی ملک مفسران مختلفی تحقیق کرده‌اند. کلمه «ملائکه» جمع ملک - به فتحه لام - به معنای موجوداتی است که مخلوق و واسطه بین خدا و بین عالم مشهود هستند (سید محمدباقر موسوی همدانی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۷: ۵). ملک در زبان عربی از «الوک» مشتق شده و به معنای رسالت است. راغب اصفهانی در این باره می‌نویسد:

«بعضی از محققان گفته‌اند: ملک از ریشه «ملک» است و به ملائکه‌ای که عهده‌دار سیاست و تدبیر امور باشند، مَلْک (به فتح میم و لام) و به بشری که عهده‌دار سیاست و تدبیر باشد، مَلِک (به کسر لام) می‌گویند. پس هر مَلْکی از زمره ملائکه است؛ ولی هر فردی از ملائکه لزوماً مَلْک نیست» (حسین راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، دمشق، دارالقلم). ملک در زبان فارسی به فرشته ترجمه شده است که البته گاهی سرورش هم خوانده

بازنمای فرشته در رسانه بر اساس ... ❖ ۱۶۹

❖ سال شانزدهم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۴

می‌شود. معادل انگلیسی آن «angle» که از کلمه یونانی «angelos» گرفته شده است. علاوه بر معنای لغوی فرشته‌ها در اصطلاح به موجوداتی غیرمادی می‌گویند که دستورات الهی را به انجام می‌رسانند و در هر دو عالم مادی و ملکوتی فعالیت دارند و هریک از آن‌ها مقام و جایگاه مشخصی دارد و بیش از مقام خود توان علم و آگاهی ندارند. چنان‌که خداوند در قرآن از زبان آنان می‌فرماید: «و ما منّا اَلا له مَقامٌ معلوم» (سوره صافات: ۱۶۴).

ماهیت فرشتگان

برخی از علما و دانشمندان مسلمان معتقدند که ملائکه اجسام لطیف و نورانی هستند و قادرند به اشکال و صورت‌های مختلف تمثل یابند و انبیاء و ائمه اطهار^(ع)، قادر به دیدن آن‌ها هستند. از طرف دیگر، بنابر روایات متعدد؛ ملائکه از باسابقه‌ترین مخلوقات هستند که خداوند متعال آنان را آفریده است؛ زیرا در احادیث شیعه آمده است که خلقت ملائکه بعد از خلقت انوار و ارواح مقدسه پیامبر اکرم^(ص) و ائمه طاهرين^(ع) بوده است (مجلسی، ۱۳۷۳: ج ۱۸: ۱۵، ج ۳۴۵: ۱۸). در احادیث متعدد و متواتر نیز به سابقه آفرینش فرشتگان اشاره شده است. جابر بن عبدالله انصاری می‌گوید از رسول خدا^(ص) شنیدم که فرمود: «به درستی که خداوند من و علی و فاطمه و حسن و حسین و ائمه را از یک نور خلق کرد، پس از آن نور پیروان ما را و... سپس آسمان‌ها و زمین‌ها را و ملائکه را آفرید...» (همان، ج ۲۶: ۳۴۳). فلاسفه معتقدند ملائکه، جسم نیستند، بلکه عقول مجرد از ماده‌اند و هیچ استقلالی در خلقت ندارند. اطاعت آنان از خدا نیز بدون عصیان و تخلف است (شیرازی، ۱۴۱۹ق.م: ۸ و ۱۱۹).

فخررازی نیز می‌نویسد: مردم در ماهیت فرشتگان و حقیقت آن‌ها اختلاف کرده‌اند و حاصل کلام آنان چنین است: فرشتگان ناچار باید دارای ذواتی قایم به نفس باشند؛ آنگاه این ذوات یا باید متحیز و مکان‌مند باشند یا نه و در صورت اول (مکان‌مند بودن) اقوالی گفته‌اند که مشهورترین آن این است که فرشتگان، اجسامی لطیف و هوایی هستند که می‌توانند به اشکال مختلف درآیند و جایگاه آنان آسمان‌هاست و این قول بیشتر مسلمانان است؛ اما در صورت دوم (عدم تحیز) فرشتگان، همان حقیقت موجود در ستارگان هستند که به سعد و نحس موصوفاند و به گمان ایشان، آن‌ها زنده و سخنگو هستند (رازی، تفسیر کبیر، ۱۳۷۹: ج ۲: ۹۵۹).

۱. بال فرشتگان

شمایل فرشتگان در تابلوهای نقاشی به‌ویژه در غرب، بیشتر زیبا، ظریف و زنانه بازنمایی شده‌اند. همچنین فرشتگان موجوداتی دارای بال فرض شده‌اند. قرآن کریم به برخورداری فرشتگان از پر و بال اشاره داشته است «خداوندی که فرشتگان را رسولانی قرار داده است که صاحب بال‌های دوگانه، سه‌گانه و چهارگانه‌اند، او هر چه بخواهد در آفرینش می‌افزاید...» (سوره فاطر: ۱). بنابراین هیچ شک و شبهه‌ای به‌جای نمی‌ماند که فرشتگان دارای بال هستند، ولی قرآن به این مورد اشاره نکرده که بال آن‌ها به‌چه شکل است. آیا شبیه بال فرشتگان است و یا به‌صورتی مجزا از بال موجودات زمینی است. فرشتگان دارای طبقات متفاوتی هستند و امور مختلفی را به عهده دارند، بنابراین باید بر اساس مأموریت و جایگاهی که دارند، سیما و قدرت متناسب با وظیفه‌شان داشته باشند. همچنان که حضرت علی^(ع) می‌فرماید: «چنان عظمت دارند که پاهایشان در طبقات پایین زمین ثابت است و گردنشان از آسمان بالاتر است و ارکان وجودشان از اقطار جهان بیرون رفته و شانه‌هایشان مناسب حمل عرش پروردگار است» (نهج‌البلاغه، خطبه اول).

❖ سال شانزدهم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۲

۲. فرشتگان نگهبان

در مبحث ارتباط فرشتگان با انسان‌ها سه نکته باقی مانده است. اول اینکه برخی فرشتگان به‌مثابه فرشته نگهبان یا محافظ شناخته شده‌اند. خداوند علاوه بر اینکه خودش از بندگانش محافظت می‌کند برای مواظبت و نگهبانی از بندگانش فرشتگان نگهبانی قرار داده است که همواره از آدمی مراقبت می‌کنند.

لَهُ مَعْقَبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُعَيِّرُوهُ مَا بَأْسُهُمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَالَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مِن وَّالٍ؛ «برای هرکس پاسبان‌ها از پیش رو و پشت سر برگماشته شده که به امر خدا او را نگهبانی کنند. خدا حال هیچ قومی را دگرگون نخواهد کرد تا زمانی که خود آن قوم حالشان را تغییر دهند (و از نیکی به بدی شتابند)، و هرگاه خدا اراده کند که قومی را (به بدی اعمالشان) عقاب کند هیچ راه دفاعی نباشد و برای آنان هیچ‌کس را جز خدا یارای آنکه آن بلا بگرداند نیست» (سوره رعد: ۱۱). احتمال دارد که این آیه موجب بدفهمی برخی از انسان‌ها شود، زیرا این امکان وجود دارد که برخی با این تفکر که فرشتگان مراقب و نگهبان آن‌ها هستند، دست به هرکاری بزنند، بنابراین در ادامه همین آیه آمده است که «خداوند

سرنوشت هیچ قوم و ملتی را تغییر نمی‌دهد، مگر اینکه آن‌ها خود را تغییر دهند». البته اگر خداوند به امری اراده فرماید هیچ نیروی توانایی مقابله با آن را ندارد و مأموران الهی نیز نمی‌توانند دخالت کنند و این بر صحت این قضیه که فرشتگان همواره و تنها به فرمان خداوند متعال هستند، تأکید دارد.

۳. شیوه برخورد فرشتگان مرگ با مؤمنان و کفار

همچنان که زندگی دنیوی و اخروی انسان‌های مؤمن و کافر باهم متفاوت است، لحظه مرگ آن‌ها نیز از هم مجزاست و شباهتی با هم ندارد. به عبارت دیگر، فرشتگانی که روح آدم مؤمن را از کالبدش بیرون می‌آورند با فرشتگانی که بر کفار نازل می‌شوند، متفاوت است. «کسانی که فرشتگان روح آن‌ها را گرفتند، درحالی که به خویش ستم کرده بودند، به آن‌ها گفتند شما در چه حالی بودید؟ گفتند ما در سرزمین خود تحت فشار و مستضعف بودیم. آن‌ها (فرشتگان) گفتند: مگر سرزمین خداوند پهناور نبود که مهاجرت کنید؟ آن‌ها جایگاهشان دوزخ است و سرانجام بدی است» (سوره نساء: ۹۷). بر طبق این آیه، انسان به هنگام مرگ فرشتگان الهی که مأمور قبض روح هستند را می‌بیند و می‌تواند با آن‌ها سخن بگوید و به‌طور طبیعی فرشتگان با کفار به‌گونه‌ای دیگر و با خشم و غضب برخورد خواهند کرد.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهُهُمْ وَآذُنَاهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ «و اگر ببینی کفار را هنگامی که فرشتگان (مأموران قبض روح) جانشان را می‌گیرند و بر صورت و پشت آن‌ها می‌زنند و (می‌گویند): بچشید عذاب سوزنده را» (سوره انفال: ۵۰).

بدون تردید فرشتگان الهی با مؤمنان به هنگام قبض روح به‌گونه‌ای دیگر رفتار می‌کنند و قرآن کریم در این زمینه نیز به صراحت سخن گفته است. «فرشتگان روح (مؤمنان) را می‌گیرند درحالی که (مؤمنان) پاک و پاکیزه‌اند، به آن‌ها می‌گویند: سلام بر شما وارد بهشت شوید (سوره نحل، آیه ۳۲). البته، باید اشاره کرد منظور این آیه از ورود مؤمنان به بهشت، بهشت برزخی است. روایات متعددی هم در این زمینه وجود دارد که زمانی که انسان در قبر جای می‌گیرد، دو فرشته بر او نازل می‌شوند و از سؤال خواهند پرسید. «وقتی که فرشتگان مقرب و فرستادگان خداوند تبارک و تعالی آمدند و پرسیدند از پروردگارت و از دینت و کتاب آسمانی‌ات و قبله‌ات و امامانت، از آن‌ها نترس و غمگین مشو و ..» (مفاتیح الجنان: ۱۲۱۶).

۴. تمثیل فرشتگان

❖ سال شانزدهم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۳

انسان در عین حال که موجودی مادی در نظر گرفته می‌شود، ولی فقط کالبد او یعنی نیمی از وجود او، از ماده (خاک) ساخته شده است و نصف دیگر، روح است که مادی و زمینی نیست. در واقع انسان نمی‌تواند فرشتگان را ببیند، زیرا دیدن آن‌ها تنها با چشم بصیرت و به عبارتی دیده‌دل میسر می‌شود، نه چشم مادی. در زمان نزول قرآن به دلیل اینکه نزول جسمانی نبود تنها پیامبر اکرم (ص) می‌توانست جبرئیل را ببیند، زیرا جبرئیل متمثل شده بود. امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: «و باید دانست که تمثیل جبروتین و ملکوتین در قلب و صدر و حس بشر ممکن نیست، مگر پس از خروج جبلیات بشریت و تناسب او با آن عوالم» (آداب الصلاة: ۳۶۹).

از مهم‌ترین ارتباطاتی که فرشتگان با بشر دارند رابطه آن‌ها با رسولان الهی است که از آن جمله می‌توان به داستان حضرت مریم (ع) در زمان بارداری اشاره کرد. خداوند جبرئیل را برای ایشان به صورت انسانی فرستاد. داستان مهمانان حضرت ابراهیم (ع) (سوره ذاریات: ۲۴-۲۸)، حکایت فرشتگانی که به نزد حضرت لوط (ع) رفتند (سوره هود: ۷۴-۸۲) و به شکل مردان زیبارویی درآمد بودند. در داستان حضرت ابراهیم (ع) و حضرت لوط (ع) علاوه بر ارتباط فرشتگان با رسولان به نکته دیگری نیز در اعمال فرشتگان اشاره شده است که آن‌ها بشارت‌دهنده نیز هستند. «هنگامی که بر او وارد شدند و سلام کردند، گفت: ما از شما بیمناکیم! گفتند: ترس، ما تو را به پسری دانا بشارت می‌دهیم» (سوره حجر: ۵۲-۵۳) و در داستان حضرت لوط (ع) آمده است که فرشتگان به ایشان می‌گویند: «ای لوط! ما فرستادگان پروردگار توایم؛ آن‌ها هرگز دسترسی به تو پیدا نخواهند کرد» (سوره هود: ۸۱) و بارانی از سنگ بر قوم لوط نازل می‌شود. در واقع، در اینجا فرشتگانی که برای حضرت لوط (ع) بشارت آورده‌اند که او را از دست کفار خلاص می‌کنند، هم بشارت‌دهنده و هم مأموران عذاب بوده‌اند.

جایگاه فرشتگان در رسانه ملی

باتوجه به اینکه در سال‌های اخیر آثار متعددی در رسانه ملی در حوزه بازنمایی فرشتگان تولید شده است، لازم است برای یافتن الگو و راهکارهای دقیق و کاربردی، برخی از این آثار بر اساس مطالب قبلی، مورد نقد و تحلیل قرار بگیرند. از میان این آثار، می‌توان به سریال‌های ماه مبارک رمضان همچون سریال ملکوت (محمد رضا آهنج، ۱۳۸۹) و فیلم بوس کوچولو (بهمن فرمان‌آرا) اشاره

کرد. تحلیل و بررسی این آثار به چند دلیل انجام گرفته است؛ نخست، ارزیابی این آثار به منظور انطباق با آموزه‌های اسلامی، دوم شناسایی و درک انحرافات موجود در رسانه‌های غیردینی و غربی و سوم، یافتن الگوی مناسب و کاربردی برای تولید آثار فاخر و ارزشمند در زمینه بازنمایی فرشتگان.

قرآن کریم تا اندازه زیادی در مورد فرشتگان، جهان اخروی و ... سخن گفته و نشانه‌ها و ویژگی‌های بسیاری را بیان کرده است. احادیث، روایات و هر تفکر و اندیشه‌ای در این حوزه، زمانی قابل پذیرش است که با مفاهیم قرآنی منطبق باشد. فیلم‌ها، سریال‌های تلویزیونی و به‌طور کلی رسانه دینی، تأثیرات ناآگاهانه و اقتباس‌هایی از رسانه‌های غربی - که بیشتر از نگاهی غیردینی و غیراسلامی برخوردارند - داشته‌اند که موجب انحراف و ترویج و اشاعه خرافات به‌جای حقیقت الهی شده است. بنابراین، هر منبعی به‌جز منابع مؤثق اسلامی، نه‌تنها مخاطبان را با مفاهیم الهی آشناتر نمی‌کند، بلکه آن‌ها را از حقایق دور می‌سازد. درواقع، آموزه‌های الهی زیر غبار دروغ‌گویی و خیال‌پردازی افرادی که معتقد و مؤمن به اسلام نیستند، پوشیده می‌مانند و انسان آرامشی را که فقط در سایه مفاهیم الهی بدست می‌آورد، از دست می‌دهد.

از مهم‌ترین مباحث در زمینه فرشتگان، ماهیت و دلیل حضور آن‌ها در جهان آفرینش است. خداوند در قرآن کریم به‌صراحت اعلام کرده است که هیچ چیزی را بی‌پهوده نیافریده است، زیرا بیهودگی با ذات مقدس پروردگار منافات دارد. «آسمان و زمین و آنچه در آن‌هاست بی‌هدف نیافریده‌ایم» (سوره انبیاء، آیه ۱۶). بنابراین خلقت فرشتگان همچون دیگر مخلوقات دلایل قاطعی نزد پروردگار دارد که یکی از آن‌ها می‌تواند کمک به انسان‌ها در مسیر سعادت باشد. از طرف دیگر، خداوند ایمان به فرشتگان را در کنار ایمان به ایمان به خداوند و پیامبران قرار داده است. بنابراین فرشتگان در جهان هستی از اهمیت بالایی برخوردارند و موجودات عظیم‌الشانی نزد پروردگار هستند. ذکر این مطالب به این منظور است که اهالی رسانه در بازنمایی این موجودات باید دقت و حساسیت کافی به عمل آورند.

بازنمایی فرشتگان در رسانه، به علت وسعت واژه رسانه، گونه‌های مختلفی از جمله رسانه‌های دیداری مانند سریال‌های تلویزیونی، سینمای داستانی، مستند، انیمیشن و ...، رسانه شنیداری مانند رادیو و ... را شامل می‌شود، اما در این پژوهش تمرکز اصلی بر بازنمایی فرشتگان در رسانه ملی است، اما برای تحلیل و آشنایی بیشتر با آثار تولیدشده در کشور، فیلم سینمایی یک بوس کوچولو (بهمن فرمان‌آرا)، مورد واکاوی قرار گرفته است.

بازنمایی فرشتگان در فیلم داستانی یک بوس کوچولو

از چالش برانگیزترین مباحث در حوزه فرشتگان، همچنان که پیش از این ذکر شد، چگونگی ارتباط آن‌ها با آدمی است. در فیلم سینمایی *یک بوس کوچولو* چگونگی این روابط به منزله مضمون اصلی اثر ارائه شده است، ولی متأسفانه فیلم‌ساز در این اثر، رویکردی غیردینی انتخاب کرده است. در این فیلم فرشته مرگ، به شکل زن، تجسم یافته است و روح دو نویسنده را به دو طریق متفاوت، قبض می‌کند. پیرمردی (با بازی جمشید مشایخی) نویسنده‌ای مردمی است که پس از انقلاب در ایران مانده است، نویسنده دیگر (با بازی رضا کیانیان) بعد از سال‌ها دوری از ایران، به تازگی بازگشته است. در واقع، فیلم‌ساز نویسنده اولی را شخصیت خوب فیلم و نویسنده دیگر را شخصیت بد، معرفی می‌کند.

فرشته مرگ، در مقابل نویسنده مردمی، به شکل زنی نورانی و سفیدپوش، ولی در برابر نویسنده دیگر در شمایل زنی سیاه‌پوش ظاهر می‌شود. اولی در آرامش و در جنگلی سرسبز و دیگری در برهوت و به‌شکلی زجرآور می‌میرد. در تحلیل این اثر نکات فراوان و قابل تأملی وجود دارد که به ترتیب به آن‌ها پرداخته می‌شود:

۱. قرآن کریم در خصوص جنسیت فرشتگان، آن‌ها را بدون جنسیت معرفی کرده است. علاوه بر قرآن کریم، بر طبق احادیث و روایاتی که از ائمه اطهار^(ع) روایت شده و بر اساس تفسیر شارحان و مفسران اسلامی، فرشتگان موجوداتی مجرد هستند که همچون موجودات زمینی، جنسیت ندارند.

قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

« فَاسْتَفْتِهِمَ الرِّبِّكَ الْبَنَاتُ وَ لَهُمُ الْبَنُونَ * أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَ هُمْ شَاهِدُونَ * أَلَا إِنَّهُمْ مِنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ * وَ لَدَى اللَّهِ وَ أَنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ * أَصْطَفَى الْبَنَاتَ عَلَى الْبَنِينَ * مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ * أَفَلَا تَذَكَّرُونَ * أَمْ لَكُمْ سُلْطَنٌ مُبِينٌ * فَآتُوا بِكُتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ » (صافات: ۱۵۷-۱۴۹).

علامه طباطبائی عقیده مؤنث شمردن ملائکه را به وثنی مذهب‌ان نسبت داده، و بودایی‌ها، برهمایی‌ها و صابئین را از زمره آنان برشمرده است. وی بعضی از قبایل عرب جاهلی، همچون سلیم و خزاعه را نیز دارای همین عقیده معرفی می‌کند (طباطبائی، المیزان: ۲۷۱).

بازنمایی فرشتگان به صورت مؤنث می‌تواند به این علت باشد که قرآن کریم آن‌ها را موجوداتی از جنس نور معرفی کرده است و نورانی بودن موجودات در ذهن بسیاری از مردم همراه با ظرافت است و چون صفت ظرافت معمولاً به زنان داده می‌شود، از همین رو، بسیاری از

مردم آن‌ها را مؤنث فرض کرده‌اند. البته، فرهنگ و رسانه‌های غربی و غیراسلامی نیز بی‌تأثیر نیستند، زیرا در این رسانه‌ها، بیشتر فرشتگان به صورت مؤنث مجسم می‌شوند. درحالی‌که اسلام قاطعانه، جنسیت فرشتگان را مردود دانسته است.

«فرشتگان از جنس و نوع اجزا و پدیده‌های عالم طبیعت نیستند؛ بلکه موجودات مقدس و دارای ماهیت مخصوصی هستند که دربارهٔ مشخصات وجودی آن‌ها امکان گسترش در طول و عرض زمین و آسمان‌ها مطرح شده است؛ به‌ویژه با نظر به ارتباط آن‌ها با عرش الاهی، فرشتگان، نیروی بنیادین آسمان و زمین هستند و به ویژگی‌هایی چون عدم خستگی، سهو و نسیان توصیف شده‌اند (علامه جعفری، ۱۳۷۶: ۲؛ ۱۱۸)».

بنابراین، ترسیم فرشتگان به شکل زنان مخالف با فرامین قرآن کریم است. و در تصویرسازی آن‌ها باید به گونه‌ای عمل شود که جنسیت آن‌ها برای مخاطب مشخص نشود. یعنی طراحی لباس، گریم، و لحن بازیگر به شکلی باشد که مذکر یا مؤنث بودن آن مشخص نشود. می‌توان برای اینکه مخاطب متوجه فرشتگان در فیلم شود از نشانه و نمادهای بصری، موسیقی، دیالوگ و لحن آن‌ها و ... استفاده کرد.

۲. فرشته مرگ در این فیلم، به جز اینکه چهره‌ای رازآمیز و گاهی ترسناک دارد، هیچ‌گونه سیمای روحانی و الهی را از خود نشان نمی‌دهد. درواقع، چهره مرگ در این فیلم، نمونه‌ای ایرانی از تفکر غربی است. در سیمای غرب بیشتر تلاش شده است که موجودات ماورایی همچون فرشتگان، شیاطین و حتی سیمای پیامبران، به شکلی طبیعی و معمولی همچون دیگر انسان‌ها به نمایش در آید که البته این رویکرد برخاسته از تفکری غیرالهی است. فیلم‌ساز در فیلم یک بوس کوچولو، و حتی در فیلم قبلی‌اش، خانه‌ای روی آب، متأسفانه در بازنمایی فرشتگان رویکردی اسلامی نداشته و بیشتر متأثر از انحرافات است که رسانه‌های غیردینی به‌وجود آورده‌اند.

۳. بر اساس آیات قرآن کریم، برخورد فرشتگان در لحظه مرگ، با کفار و مؤمنان یکسان نیست. برطبق این آیات، چگونگی برخورد فرشته مرگ با انسان‌ها، به ایمان و مسلمان بودن آن‌ها بستگی دارد. درواقع، فقط ایمان و تقوای انسان، جایگاه او را در نزد پروردگار و در سرای باقی تعیین می‌کند. در این فیلم، همانطور که پیش‌ازاین اشاره شد علاوه بر اینکه سیمای زمینی دارد، رفتار و برخوردش با دو شخصیت فیلم، جنبه انسانی دارد نه جنبه الهی. مسئله ایمان در این فیلم مطرح نمی‌شود. سعدی مرگ آرامی ندارد چون با خانواده‌اش خوش رفتار نبوده و نویسنده‌ای

❖ سال شانزدهم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۲

مردمی و وطن پرست نبوده است. بی‌گمان در دین اسلام حق الناس از اهمیت بالایی برخوردار است. اما ایمان به خداوند و دیگر اصول دین، در درجه نخست قرار دارد از همین روست که قرآن کریم، انسان را از لحاظ برخورد فرشتگان با آن‌ها، به دو نوع کفار و مؤمنان تقسیم می‌کند.

۴. نکته دیگری که در این فیلم قابل تأمل است، مسئله تمثیل فرشتگان است. «تمثیل» در اصل از ماده «مثول» به معنی ایستادن در برابر شخص یا چیزی است، و «ممثل» به چیزی می‌گویند که به صورت دیگری نمایان شود. بنابراین تمثیل لها بشراً سوياً مفهومی است که آن فرشته الهی به صورت انسانی درآمد (کامرانیان، بی تا: ۵۳).

بنابراین، فرشتگان می‌توانند به صورت انسان درآیند، ولی تمثیل بدین معنی است که در اصل آن‌ها تغییری صورت نمی‌گیرد. تمثیل در تمام موارد مفهومی است که چیزی یا شخصی به لحاظ صورت به شکل دیگری درمی‌آید، نه اینکه درماهیت و باطن آن تغییر یافته باشد (ر). قرآن کریم در داستان حضرت مریم^(ع) و حضرت لوط^(ع) به تمثیل فرشتگان اشاره کرده است. باتوجه به این داستان‌ها و آیات، فرشتگان بنابه دلایل ضروری و مشخصی تمثیل می‌یابند، چنانکه در داستان حضرت لوط^(ع) فرشتگان به صورت جوانانی زیبارو ظاهر می‌شوند یا در سوره مریم - آیه ۱۷- در مورد حضرت جبرئیل^(ع) می‌فرماید: «ما روح خود را به سوی او (حضرت مریم^(ع)) فرستادیم، و او درکل انسانی بی‌عیب و نقص، بر مریم ظاهر شد». یا در روایات آمده است که شیطان به شکل پیرمرد خیراندیشی برای نابودی پیامبر اکرم^(ص)، به اغوای سران قریش پرداخت (همان: ۵۶). بنابراین طبق آیات قرآن کریم و روایات، فرشتگان بر برخی انسان‌ها و در شرایط خاصی ظاهر می‌شوند و در عین تمثیل یافتن، ماهیت حقیقی آن‌ها حفظ می‌شود. بازنمایی فرشته مرگ به صورت مؤنث، در فیلم یک بوس کوچولو، نه تنها هیچ‌گونه دلیل مشخصی ندارند، بلکه با معنای واقعی تمثیل مغایرت دارد.

سریال تلویزیونی ملکوت

سریال تلویزیونی ملکوت، که از شبکه دو سیما پخش شد، نمونه دیگری از آثار تصویری با مضمون ملکوت و فرشتگان می‌باشد. در این سریال دو گونه از فرشتگان بازنمایی شده‌اند؛ فرشته مرگ و فرشته نگهبان. فرشته نگهبان، برای کمک به شخصیت اصلی فیلم (با بازی محمدرضا شریفی‌نیا) که هنوز نمرده و به کما رفته است، بر او نمایان شده است. درواقع، فرشته نگهبان، مأمور است، او را یاری کند تا قبل از مرگ، برخی از گناهانش بخشوده شود. فرشته مرگ بر

قبض روح مردی که داماد خانواده است (با بازی رضا رویگری)، تجسم یافته است. در تحلیل شیوه‌ی بازنمایی فرشتگان در این سریال نکاتی وجود دارند که عبارت‌اند از:

۱. فرشته نگهبان در این اثر، به‌گونه‌ای بازنمایی شده است که سیمایش متمایل به مردان است. اما نکته خوبی که در اینجا قابل تأمل است و نشان از دقت و توجه به جنسیت فرشتگان دارد، گریم صورت فرشته است. چهره فرشته به‌گونه‌ای گریم شده است که مذکر یا مؤنث بودن آن‌ها بارز و مشخص نیست. درواقع، توسط جلوه‌های بصری و فونون چهره‌پردازی تلاش شده است که تصویری ملکوتی و آسمانی از فرشته ساخته شود و از بازنمایی فرشته به‌صورت مرد یا زن، اجتناب ورزیده است.

همانطور که اشاره شد چنین نکته‌ای در فیلم *یک بوس کوچولو* مورد توجه قرار نگرفته است و فرشته به‌صورت یک زن تصویر شده بود.

۲. فرشته مرگ، فقط در یک سکانس حضور دارد و آن زمانی است که در پایان فیلم بر داماد خانواده، ظاهر می‌شود. قرآن کریم به‌صراحت، برخورد فرشتگان با کفار (در لحظه مرگ) را توضیح داده است. نکته قابل توجهی که در این سریال وجود دارد و آن را از فیلمی همچون *یک بوس کوچولو* متمایز می‌کند، این است که در این سریال مسئله ایمان مطرح می‌شود. داماد خانواده، شخص با ایمانی نیست (نماز نمی‌خواند، روزه نمی‌گیرد و ...) در نتیجه فرشته مرگ به‌صورتی که قرآن کریم اشاره کرده است، با او برخورد می‌کند، (درحالی که در فیلم *یک بوس کوچولو*، مسئله ایمان و تقوا مطرح نشده است). شیخ طوسی در تهذیب‌الاحکام از امام صادق^(ع) و ایشان از پدرش^(ع) و ایشان از حضرت علی^(ع) نقل فرموده‌اند:

«حضرت از درد چشم اظهار ناراحتی می‌کرد. در آن زمان پیامبر اکرم^(ص) به سوی او آمد و حضرت از چشم‌درد ناله می‌کرد. پس پیامبر اکرم^(ص) به او فرمود: آیا غمگین و ناراحت هستی یا احساس درد می‌کنی؟ حضرت پاسخ داد: ای رسول خدا^(ص)! تاکنون دردی شدیدتر از آن نکشیده‌ام. پیامبر اکرم^(ص) فرمود: ای علی! هرگاه ملک‌الموت برای قبض روح گناه‌کاری برود، سیخ‌هایی از آتش در دست دارد. پس روحش را به‌وسیله آن‌ها قبض می‌کند و جهنم فریاد می‌زند. در این هنگام، حضرت امیر، مستقیم نشست و گفت: ای رسول خدا^(ص)! این سخن را برای من تکرار نما! آنچه بیان نمودی، درد را از یاد من برد. سپس حضرت، در ادامه از پیامبر اکرم^(ص) پرسید: آیا آن سیخ‌ها به افرادی از امت شما اصابت می‌کند؟ پیامبر^(ص) فرمودند: آری! به

حاکم ظالم، و به کسی که مال یتیم را بخورد و به کسی که شهادت ناحق و دروغ دهد.»
(طوسی، قرن ۵: ج ۲۲۴: ۶).

برخورد فرشته مرگ با چنین شخصی به درستی و به طور کامل بر اساس منابع الهی نشان داده شده است. اما مسئله‌ای که قابل بحث است، تصویر فرشته مرگ است. اگرچه احادیث فراوانی در زمینه چهره فرشته مرگ وجود دارد، ولی حقیقت این است که تصویر چنین شخصیتی خارج از قدرت بشری است. چهره غضب‌آلود فرشته مرگ به هنگام برخورد با کفار و همچنین تصویر فرشتگان مقرب پروردگار همچون حضرت عزرائیل^(ع)، حضرت جبرئیل^(ع) و ... به دلیل بلندمرتگی آن‌ها، در ذهن مادی انسان نمی‌گنجد. چهره فرشته مرگ در این سریال شبیه به شخصیت‌های خیالی فیلم‌های ژانر تخیلی و وحشت می‌باشد و فضای ملکوتی اثر را مخدوش می‌سازد. بنابراین بهتر است در چنین سکانس‌هایی، دوربین به جای تصویر فرشته، شخصیت فیلم و رنج و دردی که متحمل می‌شود، تمرکز کند و از نشانه‌های تصویری و زبان نمادین استفاده نماید. در نتیجه، مخاطب هم حضور فرشته مرگ را احساس می‌کند و هم اینکه عدم نمایش حضرت عزرائیل^(ع) موجب انتقال ترس و وحشت بیشتری به او می‌شود و همچنین جایگاه و چهره والا و راستین فرشتگان محفوظ می‌ماند.

۳. مسئله دیگر، کمک‌رسانی فرشتگان به مؤمنان است، که علاوه بر این سریال، در آثاری همچون فیلم یوسف پیامبر^(ع) و یا فیلم مریم مقدس^(ع) این موارد به خوبی نشان داده شده است. جبرئیل امین در چاه بر حضرت یوسف^(ع) ظاهر می‌شود و یا مانده‌های آسمانی که از طرف خداوند به وسیله فرشتگان برای حضرت مریم^(ع) نازل می‌شود و یا مژده‌ای که توسط فرشتگان به حضرت زکریا^(ع) داده می‌شود.

بر طبق آیات قرآن کریم و احادیث، فرشتگان فقط مطیع پروردگار هستند و از هیچ موجود دیگری فرمان نمی‌گیرند. فرشتگان بر هر کس و در هر شرایطی نازل نمی‌شوند. در برخی مواقع مقدر شده است که مؤمنی دچار گرفتاری و مصیبتی شود، در این زمان فرشتگان اجازه ندارند دخالت کنند. فرشتگان فقط تا اندازه‌ای معلوم به انسان‌ها یاری می‌رسانند. به عبارت دیگر، کمک و یاری آن‌ها اندازه‌ای مشخص و معین دارد. طبق فرمایش امام مجتبی^(ع) در خطبه‌ای که پس از شهادت امیرالمؤمنین^(ع) در مسجد کوفه ایراد فرمودند، حضرت میکائیل^(ع) به هنگام تشییع جنازه ایشان، در سمت راست تابوت آن حضرت حرکت می‌کرده است و ایشان اجازه نداشت که تابوت مولای متقیان حضرت علی^(ع) را به غیر از جبرئیل^(ع) و میکائیل^(ع) بسپارد (مطهری‌نیا، ۱۳۹۰: ۸۳).

سریال ملکوت نمونه خوبی از بازنمایی فرشته نگهبان است. فرشته‌ای برای کمک به یک انسان نازل شده است تا بتواند قبل از آنکه بمیرد، بار گناهانش را سبک کند. فرشته نگهبان علاوه بر راهنمایی شخص در حال مرگ، در برخی از امور دنیوی نیز دخالت می‌کند. برای مثال در سکانسی، که داماد خانواده، به دنبال یافتن اسناد و وصیت‌نامه است، فرشته برای ناکام گذاشتن او، شئی را می‌شکند، یعنی عملی را انجام می‌دهد که هیچ کدام از شخصیت‌ها نمی‌توانستند انجام دهد. در واقع، این سکانس یادآور فرمایش پروردگار در قرآن کریم است که نیرنگ و حيله کفار را در برابر تدبیر خودش، ناچیز می‌شمارد.

از طرف دیگر، باید در نظر داشت که هر اتفاقی که در جهان رخ می‌دهد، از محدوده قضا و قدر الهی خارج نیست. اگر انسانی همچون شخصیت سریال ملکوت، می‌تواند به کمک فرشته نگهبان، از بار گناهانش بکاهد، به دستور ذات مقدس پروردگار است. همچنان که خداوند در سوره رعد می‌فرماید: «برای انسان مأمورانی است که پی‌درپی، از پیش‌رو و از پشت سرش او را از حوادث (غیرحتمی همچون مرگ) حفظ می‌کنند. اما خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی‌دهد مگر آنکه آن‌ها خود را تغییر دهند و هنگامی که خدا اراده سوئی به قومی (به دلیل اعمالشان) کند هیچ چیز مانع آن نخواهد شد، و جز خدا سرپرستی نخواهد داشت» (سوره رعد: ۱۱). قدرت و اختیار فرشتگان را خداوند تعیین می‌کند. این نکته در سریال ملکوت به خوبی مشهود است. فرشته نگهبان فقط در محدوده‌ای معین می‌تواند انسان را یاری دهد. فرشته نگهبان در برخی لحظات برای او دعا می‌کند و یا از خداوند اجازه می‌خواهد که او را بیشتر یاری دهد، ولی همچنان که در این سریال نشان داده شده است، قدرت فرشته محدود و معطوف به فرمان پروردگار است. زیرا زمانی که خداوند اراده فرمایند واقعه‌ای اتفاق بیفتد، هیچ چیز و هیچ کسی نمی‌تواند از وقوع آن جلوگیری کند. امام باقر^(ع) می‌فرماید: «به فرمان خداوند انسان را حفظ می‌کنند از اینکه در چاهی سقوط کند یا دیواری بر او بیفتد یا حادثه دیگری برای او پیش بیاید، تا زمانی که مقدرات حتمی فرارسد. در این هنگام آن‌ها کنار می‌روند و او را تسلیم حوادث می‌کنند، آن‌ها دو فرشته‌اند که انسان را در شب حفظ می‌کنند و دو فرشته‌اند که در روز به‌طور متناوب به این وظیفه می‌پردازند.» (بحرانی، ج ۲: ۲۴۰).

خداوند در عین حال که خیر مطلق است، اما انسان را موجودی با قوه تعقل، احساس و اراده آفریده است؛ از همین روست که انسان در انجام اعمال نیک و بد مختار است. در واقع، خداوند علاوه بر بندگان مؤمن، کفار و مشکران را نیز محافظت می‌کند، (خداوند همه انسان‌ها را تحت

حفاظت خود دارد)، اگرچه آن‌ها حفاظت پروردگار و نعمت‌های او را درک نمی‌کنند. «خداوند حفیظ است، برای آن‌ها خداوند همه‌چیز را با حفیظ حفظ می‌کند. حتی مشرک و منافق و ... کفار را هم حفظ می‌کند تا وقت مرگشان فرا رسد» (سوره شوری: ۶).

۴. علاوه بر موارد ذکر شده، بسیاری از ویژگی‌های فرشتگان در سریال ملکوت وجود دارد. عصمت و علم فرشتگان و حتی برتری فرشته محافظ در برخی مسائل به انسان، از آن دسته مواردی است که در این سریال به‌خوبی نشان داده شده است. فرشته نگهبان از وقایعی همچون اعمال داماد و یا دیگران مطلع است که کسی از آن‌ها با خبر نیست. یکی از ویژگی‌های فرشتگان که در قرآن کریم نیز بدان اشاره شده است، بال فرشتگان است و در واقع یکی از تفاوت‌های واضح آن‌ها با انسان است. به دلیل ضعف فنی و نداشتن امکانات. در فیلم‌هایی مانند *کستانتین* به کمک تصویرسازی رایانه‌ای بال‌های زیبا و قابل توجهی برشانه‌های قهرمان مرد که یک فرشته است، تعبیه کرده‌اند. سینمای ایران چنین فونوی بهره‌مند نیست، و مجبور است فرشتگان بدون بال را بازنمایی کند. این موضوع البته از ضعف فنی است، اما این مسئله تنها به ضعف فنی مربوط نیست. معمولاً در سریال‌هایی که در حوزه فرشتگان ساخته شده، از نمایش بال فرشتگان پرهیز شده است که دو نکته مهم در این مورد حائز اهمیت است. نخست اینکه بر اساس احادیث و روایات بال‌های فرشتگان همچون عظمت آن‌ها قابل تصور نیست و هر اندازه جلوه‌های ویژه پیشرفته‌ای به کار رود، نمی‌توان آن‌ها را مجسم کرد. همچنان‌که پیامبر اکرم (ص) درباره جبرئیل (ع) فرموده است که ششصد بال دارد و بال‌ها شبیه قطره‌های باران، زمین و آسمان را پر کرده است (قمی، ۱۳۶۷: ج ۲، ۳۳۹). دوم فرشتگان از قدرت تمثیل برخوردارند و می‌توانند در قالب انسان در آیند، بنابراین برای اجتناب از اشتباه در تصویرسازی آن‌ها، بهتر است به‌صورت بدون بال و همچون موجودی زمینی نشان داده شوند. در سریال ملکوت نیز، این امر به‌خوبی رعایت شده است.

۵. در پایان باید اشاره کرد سریال ملکوت که به مضامینی همچون ترس از عذاب خداوند در برزخ و دوزخ می‌پردازد، از نظر ساختاری نتوانسته است به‌طور عمیق این مفاهیم را منتقل کند. در واقع، برخورد شخصیت اصلی سریال با فرشته مأمور و نگهبان، و ترس او از بخشیده‌نشدن و تلاش او برای نجات، به‌شکلی سطحی ارائه شده است که البته فضای کمیک فیلم و توجه زیاد به درام به‌جای تمرکز بر فضای روحانی فیلم در این زمینه بی‌تأثیر نیستند. در چنین آثاری علاوه بر اینکه درام از اصول ساختاری محکمی برخوردار باشد، باید فضایی معنوی و ملکوتی بر کل ساختار اثر حکم‌فرما شود.

۶. شیوه دیالوگ‌نویسی به‌ویژه برای فرشتگان از موارد بسیار مهمی است که در این‌گونه آثار باید با دقت کافی صورت بگیرد. فرشتگان از عناصر بسیار اساسی در جهان هستی هستند. سخنانی که از سوی آن‌ها بیان می‌شود، بیانگر شخصیت آن‌ها است. بنابراین، دیالوگ آن‌ها نه تنها باید متمایز از دیگر شخصیت‌های فیلم باشد، بلکه باید وجهه آسمانی آن‌ها را نیز رعایت کند. برای مثال نباید از کلمات رکیک یا اصطلاحات و شیوه بیان معمولی و امروزی استفاده کنند. بر طبق روایات و حتی اشارات قرآن کریم فرشتگان غذا نمی‌خورند، نمی‌خوابند، نمی‌نوشند ولی سخن می‌گویند. شیوه سخن گفتن آن‌ها نیز بی‌گمان مطابق شخصی است که با او حرف می‌زند تا سخنانشان قابل درک باشد.

«و آنگاه فرستادگان ما (فرشتگان) بر ابراهیم خلیل به سلامتی بشارت آوردند و او را سلام گفته و پاسخ سلام شنیدند. آنگاه ابراهیم چون فرشتگان را به شکل بشر دید و مهمان پنداشت، برای آن‌ها از گوشت گوساله کبابی مهیا کرد و چون حضرت ابراهیم^(ع) دید که آن‌ها به طعام دست دراز نمی‌کنند از آن‌ها دلش متوحش و بیمناک گردید، آنان حس کرده و گفتند: نترس که ما فرستاده خدا به قوم لوط می‌باشیم.» (سوره هود: ۶۹ و ۷۰).

نتیجه‌گیری

در پژوهش بازنمایی فرشته در رسانه بر اساس آموزه‌های دینی، تلاش شد، سیمای واقعی فرشتگان در متون اسلامی همچون قرآن کریم و احادیث و روایات و همچنین دیگر متون دینی نشان داده شود. در این میان، تصویر فرشتگان در جهان‌بینی غیردینی نیز بررسی شد، زیرا تفکر موجود در رسانه‌های غیردینی انحرافات را در اذهان به‌وجود آورده و حتی بر رسانه‌های دینی و اسلامی نیز تأثیر گذاشته است. در پایان راهکارهایی منطبق بر آموزه‌های اسلامی ارائه شده است که امید می‌رود، در بازنمایی فرشتگان در رسانه، کاربرد مناسبی داشته باشد.

۱. تولید آثار مستند (تلویزیونی و سینمایی)، نه تنها تأثیرات عمیقی بر مخاطبان معمولی مسلمان و غیرمسلمان می‌گذارد، بلکه کمک شایانی به سازندگان و برنامه‌سازان آثار داستانی می‌کند. انسان‌ها در عصر حاضر بیشتر تلاش می‌کنند که به کمک رسانه‌های تصویری باهم ارتباط داشته باشند، زیرا زبان تصویر ارتباط را آسان‌تر و سریع‌تر می‌کند.

۲. به دلیل تأثیر زیادی که سینما و رسانه غربی بر دیگر رسانه‌های جهان گذاشته است و تفاوت عمیقی که میان این رسانه‌ها و رسانه‌های اسلامی وجود دارد، اقتباس از اینگونه رسانه‌ها،

❖ سال شانزدهم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۳

الهام از اندیشه و درواقع تأیید اعتقادات آن‌هاست. بنابراین، تمرکز بر آموزه‌های اسلامی، و ترویج آن، از اقتباس‌هایی که گاهی ناخودآگاهانه صورت می‌گیرد، جلوگیری می‌کند.

۳. همانطور که قبلاً اشاره شد، ارتباط فرشتگان با آدمی در قرآن کریم به‌وضوح ذکر شده است. که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: سوره آل عمران (آیه ۴۲ و ۴۳)، سوره بقره (آیه ۱۰۲)، سوره فصلت (آیه ۳۰) و ... و البته در احادیث معتبری از ائمه اطهار^(ع) بر تمثیل فرشتگان و چگونگی ارتباط آن‌ها با آدمی اشاره شده است. اما مسئله اینجاست که این نوع رابطه با ارتباط‌های دنیوی تمایزاتی دارد. فرشتگان هم می‌توانند به‌شکل انسانی معمولی ظاهر شوند و هم به‌شکل موجودی آسمانی و غیرمادی با انسان رابطه برقرار کنند. در نتیجه، شناخت صحیح از انواع مختلف این موجودات ماورایی، و ویژگی‌های آن‌ها، موجب می‌شود که چگونگی حضور آن‌ها در جهان فانی و ارتباط آن‌ها با انسان‌های مختلف بهتر فهمیده شود.

۴. سیمای فرشتگان منحصر به فرد است و با موجودات دیگری همچون ابلیس، شیاطین و یا اجنه، متفاوت‌اند و حتی شیوه خلقت و جنس آن‌ها نیز با دیگر موجودات متمایز است. تصویر سیمای این موجودات به دلیل اهمیت فوق‌العاده آن‌ها در کائنات، باید به‌طور کامل بر اساس آموزه‌های اسلامی به‌ویژه قرآن کریم صورت بگیرد که این امر نه تنها با تسلط کامل بر مفاهیم اسلامی صورت می‌گیرد، بلکه شناخت عمیق از مفاهیم غیردینی و رسانه‌های غیرالهی نیز الزامی است.

۵. بر اساس قرآن کریم فرشتگان مجرد هستند و جنسیت در مورد آن‌ها معنی ندارد، بنابراین چهره آن‌ها باید به‌گونه‌ای تصویر شود که هم تفاوتشان را با انسان مشخص کند، و هم تجرد آن‌ها قابل تشخیص باشد.

۶. ترسیم شیطان از مواردی است که در هر دو تفکر دینی و غیردینی مورد تأمل قرار گرفته است. ترسیم شیطان به‌شکل و شمایل زن، به جهان‌بین و فرهنگ جاهلی (که دختران را زنده به گور می‌کردند)، افسانه‌ها و اساطیر باستان (که فرهنگ غرب از آن‌ها الهام می‌گیرد) وابسته است. همچنان‌که در فصول قبل اشاره شد، بسیاری از متفکران غیراسلامی معتقدند که شیطان ابتدا حوا را فریفته است و حوا حضرت آدم^(ع) را، درحالی که قرآن کریم و دین اسلام چنین اعتقادی را مردود می‌شمارد. بنابراین، در دین مبین اسلام زن و مرد، جایگاه یکسانی در نزد خداوند دارند و فقط اندازه ایمان، موجب تمایز انسان‌ها می‌شود. از طرف دیگر، بر طبق روایات معتبر، ابلیس فرشته نیست و از جنیان است و از نظر جنسیت مذکر است.

بازنمای فرشته در رسانه بر اساس ... ❖ ۱۸۳

❖ سال شانزدهم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۴

۷. دیالوگ‌های به‌کاررفته در یک اثر تلویزیونی که در حوزه تجسم فرشتگان ساخته شده است، باید به‌گونه‌ای باشد که به‌جایگاه والای این موجودات لطمه نزند. زیرا خداوند جایگاه والایی برای فرشتگان قائل شده و ایمان به آن‌ها را ضروری دانسته است. آثاری که در این حوزه ساخته می‌شوند نباید در هر ژانری قرار بگیرند. برای مثال در اثر کمدی که با چنین مضامینی ساخته می‌شود، فضای کمیک نباید به‌گونه‌ای باشد که مخاطب احساس کند چنین مضامینی به‌سخره گرفته شده‌اند. علاوه‌بر دیالوگ، طراحی لباس، طراحی صحنه، گریم و ... باید منطبق بر آموزه‌های دینی باشد.

۸. توجه به نماد و زبان رمز، برای نمایش جهان اخروی به‌ویژه فرشتگان بسیار اهمیت دارد. عظمت و وجود فرشتگان به اندازه‌ای است که انسان هر اندازه هم در حوزه علم و فناوری پیشرفت داشته باشد، نمی‌تواند به‌درستی آن‌ها را به کمک رسانه به نمایش در آورد. بنابراین، نمادپردازی در رسانه وسیله مناسبی برای نمایش این موجودات است، زیرا نه‌تنها انسان از زبان نمادین به‌کاررفته توسط رسانه‌ها آشنایی دارد، بلکه نمادپردازی موجب می‌شود، شأن و منزلت فرشتگان حفظ شود و برنامه‌سازان در نمایش وجود واقعی آن‌ها کمتر اشتباه کنند.

۹. فرشتگانی همچون جبرائیل، میکائیل، اسرافیل و عزرائیل از فرشتگان مقرب درگاه پروردگار هستند و مأموریت و وظایفی بزرگی همچون وحی به پیامبران و قبض روح را برعهده دارند. در این میان عزرائیل که فرشته مرگ است بیشتر از دیگر فرشتگان، ذهن انسان را به‌خود مشغول داشته است که البته به‌دلیل مسئله مرگ و مفهوم آن است. مرگ همواره برای انسان مفهومی چالش‌برانگیز بوده و خواهد بود.

بنابراین، ترسیم چنین چهره‌ای مشکل و حتی غیرممکن است. در تفکر غیردینی، مرگ برابر با نابودی انسان و اتمام حیات است. از همین رو، در چنین تفکری، مرگ چهره‌ای هراسناک و ناخوشایند دارد که زندگی، زیبایی و لذت‌هایش را از انسان می‌ستاند. رسانه‌هایی که برخاسته از چنین تفکری باشند، مرگ را به‌شکل تلخ‌ترین حادثه زندگی بشر ترسیم می‌کنند. در جهان بینی دینی به‌ویژه اسلامی، مرگ رخدادی است که به دستور پروردگار و به‌وسیله عزرائیل و فرشتگان مأمور قبض روح، انجام می‌گیرد و چهره‌ای پلید ندارد. به‌عبارتی دیگر مرگ پلی است که انسان را به جهان دیگر منتقل می‌کند. مؤمنان از مرگ نمی‌ترسند، زیرا می‌دانند که مرگ آن‌ها را به سرای باقی و به سعادت واقعی و ابدی می‌رساند. بنابراین، ترسیم و نمایش فرشتگان مرگ، از اهمیت والایی برخوردار است، زیرا نه‌تنها مرگ برای انسان رهداد مهم و قابل‌تأملی است، بلکه

❖ خداوند هم در قرآن کریم به این مسئله توجه بسیاری داشته است.

۱۰. سینما، تلویزیون و به‌طور کلی رسانه‌های بصری، به کمک پیشرفت‌های فناورانه می‌توانند هر مفهوم و متنی از جمله داستان، تاریخ و حتی هر تفکری را به تصویر بکشند. متون دینی و معنوی از جمله کتب آسمانی، با دیگر متون متفاوت‌اند، زیرا در بردارنده حقایق الهی هستند. بنابراین اقتباس از آن‌ها با اقتباس از دیگر متون متفاوت خواهد بود. در قرآن کریم به‌منزله آخرین کتاب آسمانی، بسیاری از مفاهیم ملکوتی به‌صورت داستان نقل شده‌اند، ولی بیان حقایق همیشه بر داستان و داستانگویی برتری داشته است. به‌عبارت دیگر، در قرآن هدف داستان‌پردازی نیست، بلکه داستان بهانه و روشی است که انسان حقایق را بهتر و راحت‌تر درک کند. بنابراین در یک اثر سینمایی یا تلویزیونی در حوزه دین و مفاهیم معنوی، بیان صحیح و روشن حقایق بر چگونگی بیان اولویت دارد. در میان مفاهیم آسمانی، فرشتگان به‌دلیل وجود رازآمیزشان، بیشتر مورد توجه انسان بوده است. تصویر و نمایش چنین موجوداتی به قدرت تخیل و خلاقیت انسان بستگی ندارد، بلکه وابسته به آیات قرآن و احادیث و روایات مستند دارد. از این‌رو، در حوزه فرشتگان نیز، همچون دیگر حقایق الهی، رؤیاپردازی برخلاف حقایق الهی، و اقتباس از فرهنگ و افسانه‌های غربی، مجاز نیست.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

- سید رضی (۱۴۱۴ هجری قمری). *نهج البلاغه، گردآوری*. قم: هجرت، چاپ اول.
- کتاب مقدس* (بی تا). انجمن کتاب مقدس ایران.
- بحرانی، سید هاشم (۱۳۸۹). *تفسیر برهان (تفسیر روایی تیسعه)*. دوره نه جلدی، تهران.
- حسین راغب اصفهانی (۱۹۹۶). *مفردات الفاظ القرآن*، ترجمه: صفوان عدنان داوودی، دمشق: دارالقلم.
- جعفری، محمد تقی (۱۳۷۶). *ترجمه و تفسیر نهج البلاغه*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- خمینی، روح الله (۱۳۸۸). *آداب الصلاة*. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- رازی، فخرالدین محمد (۱۳۷۹). *تفسیر کبیر*، ترجمه: علی اصغر حلبی، تهران: انتشارات اساطیر.
- رسولی محلاتی، سید هاشم (۱۳۸۵). *تاریخ انبیاء (قصص قرآن از حضرت آدم^(ع) تا خاتم النبیین^(ص)*. قم: بوستان کتاب قم.
- صدرالمتألهین شیرازی (۱۳۶۰). *شرح اصول کافی (جلد سوم)*، ترجمه: محمد خواجهوی. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- محمد صدرالدین شیرازی (۱۴۱۹ ه.ق.). *الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة*. محمد حسین طباطبائی. انتشارات دارالاحیاء التراث العربی. بیروت
- طباطبائی، محمد حسین (۱۳۷۶). *المیزان فی تفسیر القرآن*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- طوسی، محمد بن حسن (قرن ۵ هجری قمری). *تهذیب الاحکام*.
- غفاری، محسن (۱۳۸۹). *ابلیس نامه*. تهران: پیام آزادی.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۷). *تفسیر قمی*. تحقیق: سید طیب موسوی جزایری، قم: دارالکتاب، چاپ چهارم.
- قمی، عباس و ولی زاده، رضا (۱۳۹۰). *منتخب مفاتیح الجنان*. تهران: آوای عشق.
- کامرانیان، عباسعلی (۱۳۸۸). *فرشته‌ها؛ تحقیق قرآنی، روانی، عقلی و نقلی، پیرامون زندگی، کارها، انواع جنس و ... فرشتگان*. قم: انتشارات نور قرآن و اهل بیت^(ع)، چاپ دوم.
- کامرانیان، عباسعلی، جن، بررسی خلقت، زندگی و کارهای جنیان بر اساس آیات قرآن کریم، روایات ائمه اطهار^(ع) و حکایات واقعی. قم: انتشارات نور قرآن و اهل بیت^(ع)، چاپ چهارم، ۱۳۸۹.
- کامرانیان، عباسعلی (۱۳۸۷). *عصیانگر؛ بررسی خلقت، کارها و انواع شیطان* (۱). قم: نشر مجنون، چاپ دوم.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۳). *بحار الانوار*. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۸). *عین الحیاء*، قم: نشر آل طه.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۹). *حرکت و زمان در فلسفه اسلامی*. تهران: حکمت، چاپ سوم.

- ❖ سال شانزدهم، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۴
- مطهری‌نیا، محمود (۱۳۹۰). *بازنمایی فرشتگان الهی در رسانه (۱): جبرائیل و میکائیل*. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۴۲۰ ه.ق.). *تفسیر نمونه*. قم: مدرسه امام علی بن ابی‌طالب (ع).
- موسوی همدانی، سید محمدباقر (۱۳۷۴). *ترجمه تفسیر المیزان*. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم.
- نادری، رسول (۱۳۹۰). *بازنمایی فرشتگان الهی در رسانه (۲): عزرائیل و اسرافیل*. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.